

Король Д. О.

ПРОБЛЕМАТИКА КОМПЛЕКСНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ «МЕГАЛІТИЧНОГО» СВІТОГЛЯДУ

Статтю присвячено аспектам мегалітичної традиції європейського ареалу. Проаналізовано основні дискусійні питання навколо поширення мегалітів, їх функціонування та ідеологічного підґрунтя. Розглянуто певні шляхи вирішення спірних моментів, прив'язку мегалітів до пам'яток архайчного мистецтва.

Ключові слова: мегаліти, світогляд, європейський неоліт, архайчне мистецтво, культова архітектура.

Останнім часом з'являється дедалі більше публікацій, присвячених мегалітам. На жаль, профанацій на теми прибульців чи то спадщини «раси атлантів» значно більше, ніж праць науково-аналітичних. Це шкодить дослідженню мегалітичної спадщини. Вже доволі давно британський фахівець Дж. Вуд зазначив, що протягом сімдесяти років ХХ століття будь-які прив'язки неолітичних кам'яних дизайнів до астрономічних об'єктів викликали жорсткий скепсис та негачію археологів [5, с. 18–32]. Втім, завдяки праці того ж Вуда і його послідовників тепер у науковців немає заперечень щодо зв'язку мегалітів із ритмами сонця та місяця [5, с. 229–252]. Нова хвиля зацікавлень і скептичної реакції матеріалознавців пов'язана з геомагнітними коливаннями та радіаційним випромінюванням на місцевості. Але і тут прихильники мають дійти порозуміння завдяки безпосередньому дослідженню та перевірці даних. Це ті випадки, коли поєднання археологічних та природничих методів дасть яскраві результати.

Значно складніше вивчати такі аспекти як, наприклад, світогляд людей, що споруджували мегалітичні пам'ятки. Досі чітко не встановлено, хто саме їх споруджував, і, зрештою, – для чого? Проблема вельми наочна, бо і тут існують табори як суворих скептиків – прихильників описово-статистичної археології, так і мрійливих інтерпретаторів, які легко захоплюються неперевіреними концепціями і починають підганяти під них накопичену інформацію. Але обидва табори вчених ледь помітні під тоннами ненаукової фантастики навколо мегалітів, яку продукують засобами мас-медіа численні ентузіасти-геологи та адепти нетрадиційних медичних практик [3; 8; 14; 28; 29]. Втім, «віз – до нині там»...

Походження мегалітів обговорюють без упину. І якщо «друидичну концепцію» Обрі відкину-

то вже півтора століття тому, то остаточної версії виникнення, генези та поширення мегалітичних пам'яток немає й досі. За еволюціоністською версією, мегаліти в різних місцях планети споруджували самобутні культури незалежно одна від одної. Тобто, «мегалітичний» світогляд виникає повсюдно із настанням певного етапу соціокультурного розвитку людства. Хоча манчестерська школа взагалі пропонувала версію «гіпердифузійнізму», за якою існувала *глобальна мегалітична макрокультура* [37]. За гіпотезою ж культурної дифузії дольмени та інші мегаліти поширювалися завдяки культурному сплеску з близькосхідного ареалу єдиним загадковим «народом-мореплавцем» [35, с. 129–135; 17, с. 315]. Традиційно в цьому випадку йдеться про культуртрегерство так званих *бікерів* – носіїв культурно-історичної спільноти дзвоноподібних келихів. Їхні знахідки зосереджені саме в ареалах мегалітичних споруд від Середземномор'я до південної Скандинавії, що трактується водночас і як купецько-торгівельна діяльність, і як культово-місіонерська.

Втім, подібні трактування значною мірою модернізують стародавні соціуми. Тим більше, не може йти мови про місіонерство, якщо не маємо централізованої релігійної традиції сотеріологічного типу. Але й навіть роль самих *бікерів* у мегалітичній традиції досі не прояснено. Тож і не дивно, що прихильники цих двох поглядів сперечаються і досі. Раз по раз виникають цікаві факти.

Приміром, польський дослідник Я. Чебречук доводить, що у випадку *бікерів* перед нами не культура і не культурно-історична спільнота, а просто-напросто традиція. Адже здебільшого пам'ятки дзвоноподібних келихів знаходять серед дуже різних, а подекуди навіть малоспоріднених культур ранньобронзової доби [36, с. 483–484]. За аналізом поховань встановлено, що цю

традицію взагалі практикувало населення різного антропологічного типу [33].

Взагалі, доцільно поставити таке запитання: чи всі ті пам'ятки, що їх традиційно вважають мегалітами, є ними насправді? Який між ними зв'язок? Яка генеза?

Є думка, що вже мезолітичне населення споруджувало менгіри. Декілька поховань тієї доби зроблено на каменях, покладених одне на одного, і подекуди їх вважають передтечею дольменів. Так само, перші кола з плоских каменів датують саме цим часом – як, скажімо, «огорожки» з плоских каменів навколо могил тарденуазької культури в Іспанії (VIII–V тисячоліття до н. е.) [18, с. 178].

По суті, кам'яні кола не є власне «мегалітами» (хоча традиційно поняття *кромлех* пов'язують саме з мегалітичними пам'ятками), так само, як і торф'яні лабіринти. Втім, їх відносять до кола цих пам'яток. І не дарма, бо їхнє символічне навантаження значно ближче до мегалітичного світогляду, ніж символіка та стилістика певних споруд Середземномор'я, які вважають мегалітичними [4, с. 53–65; 6, с. 125–131]. Зрештою, хіба не до таких кромлехів можна віднести традицію споруджувати кам'яні абрисовані в Скандинавії ранньозалізного віку? Якщо це так, то це є свідченням того, що релікти мегалітичного світогляду практикувалися аж до доби середньовіччя! Тим більше, що і деякі торф'яні та намальовані лабіринти Європи історики відносять саме до цієї доби (рис. 1).

І навпаки, можна стверджувати, що не всі споруди, які відносять до мегалітичних, є такими. Пошлемося, скажімо, на відому мальтійську камерну *гробницю-гіпогей* – Галь-Сафлієні (датування: прибіл. 3000–2500 рр. до н. е., етап Сафлієні). Постає питання, чи не відносити її радше до середземноморських ранньодивілізаційних споруд «циклопічної кладки», як деякі фортеці й толоси на сусідніх островах чи той самий Тірінф мікенської доби? Аналогічно, на Корнуолі, в Шотландії та на Оркнеях існують чи то господарчі, чи то культові кам'яні підземні споруди кельтів ранньозалізного часу – *fogou* (наприклад, славнозвісна корнуольська пам'ятка Карн Овні) – що переважно не належать до мегалітів. Так само, як і шотландські *брухи*. Натомість, споріднені їм *нураги* Сардинії і *талайоти* Балеарських островів до мегалітів таки подекуди відносять [19, с. 96–97] (рис. 2).

Як пов'язані із мегалітами поховання у кам'яних скринях? Вважають, що мегаліти Іспанії розвинулися з кам'яних обкладок могил культури Альмерія (V–IV тисячоліття до н. е.) [18, с. 303]. В цей самий час на Піренейському півострові практикувалися печерні поховання – саме з цієї традиції, власне, і виводять мегалітичні

практики, – а у Франції в добу неоліту споруджували штучні поховальні печери [13, с. 138–139; 18, с. 264].

1.

2.

3.

Рис. 1. Лабіринти: 1 – Atlantic Bronze Age labyrinth. Meis, Galicia; 2 – Northumberland cup-and-rings marks; 3 – island of Blå Jungfrun, Sweden

Нарешті, курганні споруди. Терміном «кургани» називають доволі різні за структурою та походженням штучні насипи над похованням. Кам'яні пагорби, які є природними для Північно-Західної Європи і споруджуються там від IV тисячоліття до н. е. і до доби середньовіччя, виділяють в окрему групу так званих *каїрнів*. Проте штучними пагорбами нерідко вкривають і мегалітичні споруди! Декотрі скандинавські дослідники вважають саме північно-європейські матеріали на цю тему найдавнішими (датуючи їх кінцем IV тисячоліття до н. е.), і не вважають пам'ятки північної групи культур бойових сокир поширенням людності з Причорномор'я [32]. Втім, поступове впровадження в пострадянській археології каліброваної шкали радіокарбонного датування, а також інших незалежних методів дало змогу датувати початок практики курганобудівництва у Східній Європі саме з межиріччя Волги та Дніпра – від середини IV тисячоліття до н. е. Переважно мова йде про синхронну Трипільській КІС енеолітичну культуру скотарів Середній Стог, яку впевнено пов'язують з поширенням індоєвропейців [9, с. 93–97].

Рис. 2. Мегалітика Західного Середземномор'я: 1 – Культурний комплекс Джгантія, Мальта (прибл. 3600–2500 рр. до н. е.); 2 – «Сардинський Зікурат» (Монте-Дакодді) (прибл. 3200–2800 рр. до н. е.); 3 – Культура талайотів. Головний вхід до пос. Сес-Паісес, Майорка (1300–800 рр. до н. е.); 4 – Нураг біля селища Лоса, Сардинія (початок I тисячоліття до н. е.)

У цьому контексті варто навести спостереження Ендрю Шерратта, який досліджував генезу мегалітів. По-перше, він відразу поділив мегалітичну традицію Західної Європи на дві фази: перша охоплює період 4500–3500 рр. до н. е. (калібр.) (власне доба активної неолітизації Європи); друга – приблизно з 3500 р. і до початку II тисячоліття до н. е. (цю фазу називає неомегалітичною і зазначає, що тут уже дослідник має справу з новим розумінням та використанням). Мегаліти другого періоду з'являються на нових територіях і зосереджені між поселеннями зовсім іншого типу, ніж мегаліти доби становлення [39, с. 148]. По-друге, Шерратт висловив припущення саме щодо курганів. Перші монументальні неолітичні камерні поховання Західної Європи спочатку робили у великих довгих курганах, які згодом почали обкладати камінням. Такі монументальні поховання, зазначає Шерратт, поширились по периферії осілих розвинених землеробів Центральної Європи (певно, мають на увазі культури мальованої кераміки) [39, с. 149–150]. У цьому випадку мова йде про пам'ятки Німеччини та Західного Середземномор'я. Висловлено тезу, що одним із приводів використання у спорудах великих кам'яних масивів стала потреба колишніх мезолітичних збирачів та мисливців консолідувати сили колективу. Це стало статусним показником – рушієм міжплеменної взаємодії.

«У суспільстві, де найважливішим економічним товаром була людська праця, пересування великих кам'яних брил символізувало обсяг робочої сили, яку це суспільство могло мобілізувати будь-якого часу, – наочна демонстрація демографічної міці та зкоординованих зусиль» [39, с. 150].

Розвинені землероби близькосхідного типу жили у щільнозаселених селищах із зовсім іншою соціальною ієрархією, із зовсім іншими аспектами вшанування померлих. Відповідно, потреби у монументальних спорудах вони тривалий час не мали, а передумов до містобудування у тих самих представників трипільської людності так і не виникло.

Думку Шерратта по-своєму розвиває Дж. Вуд. На його думку, для консолідації великих людських ресурсів одночасно розвивалося два механізми впливу: централізація влади у вигляді інституту вождівства та надплеменні культи предків, які обслуговувала жрецька колегія. Остання, своєю чергою, слідувала за господарством у нестабільних кліматичних умовах помірною поясу і намагалася забезпечити культово- та соціально-значущу активність населення в географічних локусах, зручних для астрономічних спостережень [5, с. 243–245].

Ще цікавішим є спостереження Дж. Вуда (яке продовжує розвідки Юена Мак-Кая) щодо решток округлих будівель у хенджах серед півден-

Рис. 3. Кам'яні приміщення Скара-Брей

нобританських та французьких мегалітичних пам'яток. Тодішнє населення (здебільшого носії культури *бороздчатої кераміки*) мешкало у житлах іншого типу. Рештки споруд у Мардені, Дарингтоні та Маунт-Плезанті Мак-Кай і Вуд на пряму пов'язують із кам'яними селищами Корнуолу (Карн-Брі) та особливо Оркнеїв (Райнїо чи Скара-Брей) (рис. 3). Питома вага працевитрат на кам'яні меблі, їх вишуканість і ще багато рис вказують на статусність мешканців таких жител. І є підстави вважати, що населення британських та бретонських пагорбів робило аналогічні статусні меблі до аналогічних конструкцій з дерева. Ці конструкції були оточені системою ровів та валів, званою в археології як *хенджі*. Такі житла – явно помешкання жрецької еліти неолітичної людності Західної Європи [5, с. 245–246].

«Отже, це нове тлумачення малює нам картину жрецької ієрархії, що виникла із розвитком інституту вождів у часи будівництва “таборів із дамбами”, мала ще до 3000 р. до н. е. власні центри в Мардені і Дарингтонських стінах і до 2700 р. до н. е. стала чітко відокремленою елітою, здатною взятися за будівництво Стоунхенджа I та Сілбері-Хіллу» [5, с. 248].

Обидва дослідники говорять про Західну Європу і, на жаль, не згадують ані Кавказ, ані Приуралля, ані Північну Росію, де також існують цікаві мегалітичні знахідки. Втім, їхні тези стосовно ситуації в добу європейського неоліту можна застосувати і щодо згаданих вище індоєвропейців! Адже середньостогівські та новоданилівські племена також були прикордонними сусідами осілих землеробів близькосхідного типу. В них так само спостерігаються ознаки ранньої централізації влади, соціального розшарування та поширення монументальних культових споруд – у вигляді курганів. Саму курганну спадщину як таку переважно співвідносять саме з добою енеоліту-бронзи.

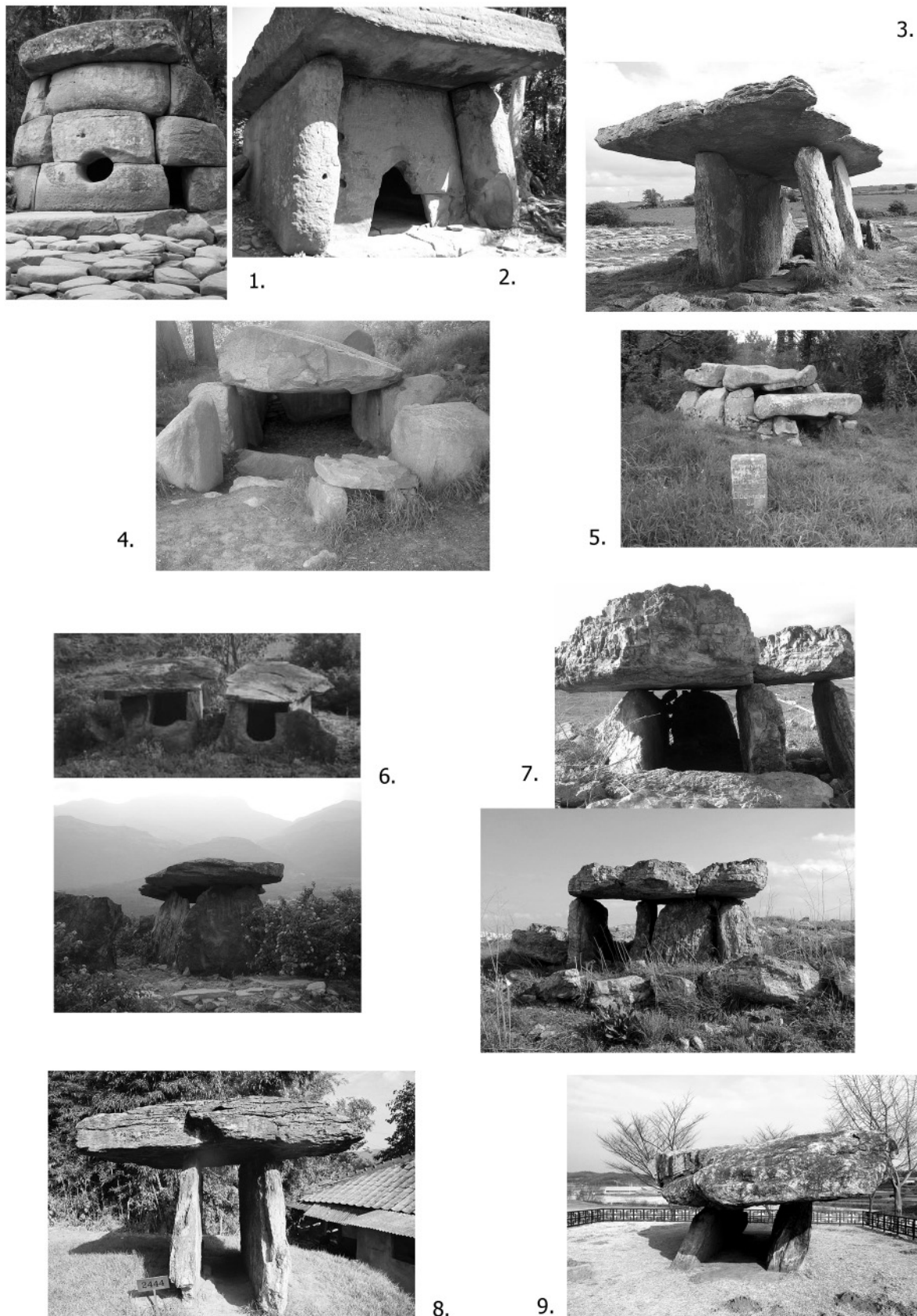
Курганні пам'ятки де в чому можна порівняти з мегалітичними – принаймні, це і свідчення консолідації чималих людських ресурсів, це і поховальні споруди як прояв специфічного посмерт-

ного культу, це і церемоніальні споруди для консолідуючих релігійних відправ. Адже на території України є чимала кількість курганних споруд доби бронзи явно не поховального призначення. Взагалі, помилкою є ставитися до курганних пам'яток винятково як до могил – курган є складним комплексом ідеологічних моделей [20; 31]. Важко уявити, щоб із мегалітами було інакше.

Втім, ще раз варто наголосити, що степові курганні споруди і довгі кургани європейського неоліту, а тим більше кам'яні дольмени – це різні світоглядні традиції. Особливо чітко їх видно на межі III і II тисячоліть до н. е., коли проходить новий міграційний сплеск, відбувається змішання етнічнокультурних масивів, третинне переосмислення культових цінностей.

Якщо не забувати, що за каліброваною шкалою пік культур мальованої кераміки в середній смузі Європи припадає на IV тисячоліття до н. е., і саме цим часом датується поширення менгірів та дольменів по приморській смузі, – маємо погодитись, що перед нами дві одночасові, але різновекторні світоглядні традиції неоліту. Схоже, що символіка пізніх мегалітів містить землеробський контекст у рамках оновлених культових традицій. І якщо основна світоглядна складова для неолітичного кола культур лійчастого посуду та, скажімо, пізньобронзових культур Швеції, – а тим більше в ідеології творців кавказьких дольменів, – явно відрізняється, то вектор у цих культів простужується спільний. На нашу думку, це специфічне поєднання давньоземлеробського культу предків із гірським культуром *хазяїв/хранителів* [27].

Власне, акме мегалітичної традиції Західної Європи – саме межа III та II тисячоліть до н. е. (доба бронзи на Балканах, перехід до металу в Південній Скандинавії і пережитковий неоліт Атлантики та Карелії) [18, с. 258; 19, с. 100–102]. В той самий час у решті Європи активно поширювалися представники індоєвропейської ідеології – носії традиції курганів, шнурової кераміки та бойових сокир. Це діаметральна ідеологія, на тлі якої попередні дві виглядають споріднено [12] (рис. 4).

Рис. 4. Дольменні споруди світу: 1 – Дольмен Дагуаб-1, біля Геленджика (Північний Кавказ, Росія); 2 – Дольмен біля р. Жане (Північний Кавказ, Росія); 3 – Poul nabrone Dolmen, County Clare, Ireland; 4 – Дольмен Lancken-Granitz (Рюген, Північна Німеччина); 5 – Дольмен er-Roc'h-Feutet (Карнак, Бретань); 6 – Дольмени Марайоор (Південна Індія, Керала); 7 – Крем'яні дольмени з Jofhiyeh, (Йорданія, прибіл. 2200 р. до н. е.); 8 – Чокрім-рі. Мегалітичне поховання північного типу (Гочанг, Корея); 9 – Ганг-ва. Дольмен (Республіка Корея)

Рис. 5. Мальовані поховальні стели довікінзької Скандинавії

Загалом, щодо степових пам'яток Надчорномор'я та їх поширення по Європі давно зроблено цікаві спостереження та світоглядні узагальнення [10; 21; 22]. Індоевропейська культова сфера досліджена непогано і має чудові ілюстрації в міфах відповідних народів, а також у пам'ятках архаїчного мистецтва носіїв цих традицій [2; 24]. Пережиткове мисливське суспільство Європи доби неоліту-бронзи також вивчається доволі плідно [7; 15; 16; 23; 26]. Досить чітко реконструйовано культово-світоглядні схеми близькосхідних землеробів [1; 13; 30]. Відповідно, є всі підстави виокремити й системно проаналізувати світоглядні аспекти творців мегалітичної спадщини.

Ця стаття не претендує на такий масштаб, проте ставить за мету наголосити на певному проблемному полі довкола «мегалітичного» світогляду. Щодо цього виникають такі спостереження:

1. Необхідно визнати, що мегалітичні пам'ятки не були створені носіями однієї культури чи навіть макрокультурної спільності, адже вони існують по всій ойкумені людства, у тому числі в Новому Світі («...немає спонтанного розвитку мегалітичних ідей, є спільні закономірності “мегалітичного мислення”, в Європі та на Західному Кавказі в північно-східному Причорномор'ї» [11]).
2. Водночас не можна погодитися, що ця традиція є логічною стадією в межах соціокультурного розвитку всього людства – адже мегалітичні споруди знаходять лише на певних територіях (переважно це каменисті узбережжя, але не обов'язково морські!) у певних регіонах.

3. Вартий уваги системний поділ неолітичного мистецтва Європи, здійснений Е. Лаєвською. Зокрема, дослідниця акцентує увагу на особливій образотворчій наочності південно-східного осередку (від Чатал-Хуюку до Трипілля включно), оперуванні знаковими системами на дрібних культових пам'ятках тощо. Натомість західний та північноєвропейський осередки являють собою реліктове продовження фетишизації каменю, демонструють монументалізм у культах, пов'язаних із землею, грубуватий схематизм і лаконічність в орнаментальних схемах тощо [13, с. 6–7].
4. Загалом, дослідження мегалітичної спадщини неможливе без урахування як географічної та астрономічної прив'язки, так і архаїчного мистецтва, пов'язаного з такими пам'ятками. На нашу думку, варті уваги спостереження А. Голана щодо таких образотворчих символів давнини, як «груди» та «очі Богині», «концентричні кола», «лабіринти», «спіралі», «змій-дракон», «меандр», «сонячний човен» тощо [6, с. 12–21, 48–51, 70–82, 123–131, 164–187]. Особлива проблема постає навколо так званих *чашоподібних виїмок*, чи то *міток-келіхів* – *cup-marks* [34, с. 64]. Ці пам'ятки є одними з найдавніших та найпоширеніших петрогліфічних зображень мегалітичного ареалу. В контексті інших згаданих символів та із урахуванням текстів міфології і фольклору ці *мітки-келіхи* мали бути важливою складовою мегалітичного культу предків. Втім, це вже тема для окремого дослідження.

Цікавим є те, що згадані символи створюватимуться в подальшому на кам'яних поховальних мальованих стелах Скандинавії V–VII сто-

літь н. е. [38] (рис. 5), а також на пам'ятках Північного Кавказу XVI–XIX ст. [6, с. 39–46]. Цей релікт поки що важко пояснити напевне. Втім, можна дійти висновку, що пережиткові носії мегалітичного світогляду в колі бронзових культур Скандинавії чи Кавказу певним чином з'єднали близькосхідну та мегалітичну давньоземлеробські світоглядні традиції в єдине ціле, сполучивши при цьому з місцевими – доволі потужними, судячи з пам'яток, – традиційними мисливськими культурами.

Отже, для мегалітичного світогляду принаймні Європейського ареалу можна вказати такі важливі складові, як давньоземлеробський культ предків, гірський/печерний культ хранителів, релікти фетишизму, уявлення про просторово структуроване Потойбіччя, з одного боку, і соціально-ідеологічне розшарування соціуму, потреба в наочних проявах колективної мобілізації і, нарешті, практики традиційної геомантиї та астрономії – з іншого.

Для коректного формулювання світоглядної картини творців мегалітичних пам'яток варто залучати порівняльно-типологічні схеми власне мегалітичних споруд, контекстно-іконологічний аналіз їх образотворчого втілення, географічні та астрономічні прив'язки на місцевості; компаративний аналіз наскельних зображень із виділенням спільних сюжетних та композиційних образів; нарешті, фольклорно-міфологічну спадщину цих регіонів – в якості інтерпретацій винятково в контексті згаданих вище спостережень.

Тоді можна буде, нарешті, відповісти на запитання про зв'язок мегалітичних споруд із легендарними народами надприродних майстрів-карликів, з оселями культурних героїв чи їхніх антагоністів, із певними артефактами богів і з космогонічними міфами, зрештою, з соціокультурними процесами у зазначених регіонах в доісторичний час. Це актуальна тема подальших досліджень.

Література

1. Антонова Е. В. Очерки культуры древних земледельцев Передней и Средней Азии (Опыт реконструкции мировосприятия) / Е. В. Антонова. – М. : Наука. Главная редакция восточной литературы, 1984. – 264 с.
2. Бонгард-Левин Г. М. От Скифии до Индии : древние Арии : мифы и история / Г. М. Бонгард-Левин, Э. А. Грантовский. – 2-е изд., доп. и испр. – М. : Мысль, 1983. – 206 с. : илл.
3. Брунов В. В. Об энергоинформационном воздействии на людей святилищ / В. В. Брунов // Торсионные поля и информационные взаимодействия : Материалы международной научной конференции. – Хоста, Сочи (25–29 августа 2009). – С. 652–667.
4. Буров В. А. О семантике каменных лабиринтов Севера / В. А. Буров // Этнографическое обозрение. – 2001. – № 1. – С. 53–65.
5. Вуд Дж. Солнце, Луна и древние камни / Дж. Вуд ; [пер. с англ. П. С. Гурова]. – М. : Мир, 1981. – 261 с. : илл.
6. Голан А. Миф и символ / Ариель Голан. – М., 1993. – 371 с. : илл.
7. Даниленко В. Н. Космогония первобытного общества / В. Н. Даниленко // Начала цивилизации : Даниленко В. Н. Космогония первобытного общества. Шилов Ю. А. Праистория Руси. – Екатеринбург : Деловая Книга; М. Раритет, 1999. – С. 3–216.
8. Джеймс П. Тайны древних цивилизаций. Энциклопедия самых интригующих загадок прошлого / Питер Джеймс, Ник Торп. – М. : Эксмо, 2007. – 864 с. : илл.
9. Клейн Л. С. Древние миграции и происхождение индоевропейских народов / Л. С. Клейн. – СПб., 2007. – 226 с.
10. Ковалёва И. Ф. Интеграционные процессы в позднем энеолите степного Днепро-Бугского междуречья / И. Ф. Ковалёва // Проблемы истории и археологии Украины : Материалы международной научной конференции. – Харьков, 2001. – С. 19–20.
11. Кондряков Н. В. Мегалиты Западного Кавказа III – II тыс. до н. э. [Электронный ресурс] / Н. В. Кондряков // Древности Кубани. – Вып. 14. – Краснодар, 1999. – Режим доступа : <http://risk.fatal.ru/pb5.htm>. – Назва з екрана.
12. Король Д. О. Формування язичницького світогляду давніх германців (спроба етно-хронологічної реконструкції) / Д. О. Король // Наукові записки НаУКМА. – Т. 18. Теорія та історія культури. – К. : Видавничий дім «KM Academia», 2000. – С. 46–55.
13. Лаевская Э. Л. Мир мегалитов и мир керамики. Две художественные традиции в искусстве доантичной Европы / Э. Л. Лаевская. – М. : Библиско-богословский институт св. апостола Андрея, 1997. – 264 с.
14. Лапшин П. Дольмены – Кто они? [Электронный ресурс] / П. Лапшин. – М. : Новая реальность, 2008. – Режим доступа : http://www.reality-new.com/system/files/dolmeni-kto_oni.pdf. – Назва з екрана.
15. Лаушкин К. Д. Онежское святилище : опыт новой расшифровки некоторых петроглифов Карелии. Ч. I / К. Д. Лаушкин // Скандинавский сборник / под общей редакцией В. В. Похлебкина и Л. К. Роотс ; Тартуский гос. ун-т. – Таллинн : Эст. гос. изд., 1959. – № 4. – С. 83–111.
16. Лаушкин К. Д. Онежское святилище : опыт новой расшифровки некоторых петроглифов Карелии. Ч. II / К. Д. Лаушкин // Скандинавский сборник / под общей редакцией В. В. Похлебкина и Л. К. Роотс ; Тартуский гос. ун-т. – Таллинн : Эст. гос. изд., 1960. – № 5. – С. 177–299.
17. Марковин В. И. Дольмены Западного Кавказа / В. И. Марковин. – М. : Наука, 1978. – 328 с. илл.
18. Монгайт А. Л. Археология Западной Европы. Каменный век / А. Л. Монгайт. – М. : Наука, 1973. – 356 с. : илл.
19. Монгайт А. Л. Археология Западной Европы. Бронзовый и Железный века / А. Л. Монгайт. – М. : Наука, 1974. – 408 с. : илл.
20. Ольховский В. С. К изучению скифской ритуалистики : по-смертное путешествие / Владислав Сергеевич Ольховский // Погребальный обряд : реконструкция и интерпретация древних идеологических представлений : сб. ст. / отв. ред. В. И. Гуляев, В. С. Ольховский и др. ; РАН, Ин-т археологии. – М. : Вост. лит., 1999. – С. 114–137.
21. Павленко Ю. В. Праславяне и арии (древнейшая история индоевропейских племён) / Ю. В. Павленко. – К. : Феникс, 2000. – 372 с.
22. Пустовалов С. Ж. Социальный лад катакомбного суспільства Північного Причорномор'я / Сергій Жанович Пустовалов. – К. : Шлях, 2005. – 412 с.
23. Равдоникас В. И. Элементы космических представлений в образах наскельных изображений / В. И. Равдоникас // Советская археология. – 1937. – № 4. – С. 11–31.

24. Раевский Д. С. Модель мира скифской культуры : проблемы мировоззрения ирано-язычных народов евразийских степей I тыс. до н. э. / Д. С. Раевский. – М. : Наука. Главная редакция восточной литературы, 1985. – 256 с. : илл.
25. Риндюк Н. В. Деякі питання ідеології давньоземлеробських племен / Н. В. Риндюк // Археологія. – 1994. – № 1. – С. 142–147.
26. Савватеев Ю. В. Залавруга. Археологические памятники низовья реки Выг / Ю. В. Савватеев. – Часть вторая. Стоянки. – Л. : Наука, 1977. – 326 с.
27. Токарев С. А. О культе гор и его месте в истории религии / С. А. Токарев // Ранние формы религии. – М. : Политиздат, 1990. – С. 602–612.
28. Фурдуй Р. С. Связь древних культовых сооружений с энергоаномальными участками Земли / Р. С. Фурдуй // Происхождение языка и культуры : древняя история человечества. – М. : 2007. – Том I, № 1. – С. 31–39.
29. Хэнкок Г. Следы богов. В поисках истоков древних цивилизаций / Грэм Хэнкок. – М. : Вече, 1998. – 496 с. : илл.
30. Чмихов М. О. Давня культура : навч. посібник / М. О. Чмихов. – К. : Либідь, 1994. – 288 с. : іл.
31. Чмихов М. О. Курганні пам'ятки як явище давньої культури : навч. посібник / М. О. Чмихов. – К. : НМК ВО, 1993. – 144 с. : іл.
32. Bågenholm G. The Kurgan hypothesis : A critical View / G. Bågenholm. – Göteborg University. – 17 p.
33. Bartels N. A Test of Non-metrical Analysis as Applied to the 'Beaker Problem' [Електронний ресурс] / Natasha Grace Bartels. – University of Albeda, Department of Anthropology, 1998 // «Beaker culture»: From Wikipedia, the free encyclopedia. – примітка 7. – Режим доступу : http://en.wikipedia.org/wiki/Beaker_culture#cite_note-7. – Назва з екрана.
34. Coles J. Images of the past : a guide to the rock carvings and other ancient monuments of Northern Bohuslän / J. Coles, L. Bengtsson. – Uddevalla : Skrift utgivna av Bohusläns museum och Bohusläns hembygdsförbund, 1994. – № 32. – 96 p. : ill.
35. Childe V. G. The origins of Neolithic culture in northern Europe / V. G. Childe // Antiquity. – # 32, 1949. – P. 129–135.
36. Czebreszuk J. Bell Beakers from West to East / Janusz Czebreszuk // Ancient Europe 8000 B.C. – A.D. 1000 : Encyclopedia of the Barbarian World [ed. P. Bogucki, P. Crabtree]. – N.-Y.: Charles Scribner's Sons, 2004. – Vol. 1 : The Mesolithic to Copper Age (C. 8000 – 2000 B.C.) – P. 476–485.
37. Lancaster Brown P. Megaliths, myths, and men: an introduction to astro-archaeology [Електронний ресурс] / B. P. Lancaster. – New York : Taplinger Pub. Co., 1976. – P. 267 // цит. за «Megalith»: From Wikipedia, the free encyclopedia. – примітка 24. – Режим доступу : http://en.wikipedia.org/wiki/Megalith#cite_note-24. – Назва з екрана.
38. Lindquist S. Gotland Bildsteine / S. Lindquist. – Uppsala, 1941–1942. – Vol. 1–2.
39. Sherratt A. The genesis of megaliths : monumentality, ethnicity and social complexity in Neolithic north-west Europe / Andrew Sherratt // World Archaeology. – Vol. 22, No. 2, Monuments and the Monumental (Oct., 1990). – P. 147–167.

D. Korol

SOME PROBLEMS OF “MEGALITH” IDEOLOGY COMPLEX RESEARCH

Paper is dedicated to European megalithic problems. Main debatable questions about megaliths genesis, functioning and ideological motives are discussed. Some ways of disputable moment's solution are analyzed. Megalith monuments are linked with the monuments of archaic art.

Keywords: megaliths, ideology, European Neolith, archaic art, ritual architecture.

Матеріал надійшов 21.03.2011